

The Gap of Justice in Kant's Theory of Hope

Zohreh saeidi

1. Assistant Professor of Culture, Art and Communication Research Institute, z.saeidi.88@gmail.com

Article Info:

Article type:

Research Article

history:

Received:

2022/1/11

Received:

2022/7/25

Accepted:

2022/9/26

Published:

2022/12/16

Keywords:

virtue, happiness, ultimate hope, historical hope, Kant.

Abstract: Kant's theory of hope focuses on the hope of man's perfect goodness, which includes both his virtue and his happiness. According to Kant, individuals have a duty to strive for virtue and happiness, and they must achieve the highest good, in accordance with the morality and justice that lies within it. But, is there any hope for highest good? In a theological approach, Kant promises that the human being will achieve highest good in another world with God's help. And in a secular approach he expresses the hope that mankind is moving toward highest good and will eventually achieve it in its gradual movement throughout history. The article claims that the secular approach was not proposed to compensate the incompleteness of the theological approach - which some have stated - but rather it is in harmony with the theological approach and in accordance with Kant's philosophical system. However, it is criticized that in the secular approach, the human person has been neglected in favor of the human species. This critique can be described as the Gap of Justice.

Cite this article: Saeidi, Z (2022). The Gap of Justice in Kant's Theory of Hope. *Philosophical Meditations*.13(31), 411-429, <https://doi.org/10.30470/phm.2022.546604.2161>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2022.546604.2161>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: In his philosophical system, Kant raised the question of what hope belongs to in the first *critique*, and considered it to be related to the compatibility of morality with nature. But, since mechanical nature is in conflict with free will and, therefore, mechanical nature cannot be hoped to be consistent with morality, theoretical reason has no answer for it. Therefore, Kant has proposed the answer to this question in the second *critique* through practical reason. In the second *critique*, he considers the complete compatibility of morality with happiness to be possible only in another world, with a theological approach. However, he does not ignore the possibility of its imperfect realization in this world, and in the third *critique* he shows the possibility of compatibility of these two areas in the current world, with a secular approach. These two approaches of Kant

have caused some people to consider Kant's effort in the third *critique* as an effort to eliminate the defects of his work in the first and second *critiques* (Nuri, 2013: 219).

The author claims that, contrary to those who believe that Kant in the third *critique* seeks to eliminate the defects of his views in the first and second *critiques*, there is no defect; Rather, Kant raised the issue of hope in his three *critiques* systematically and consciously, and he considered both theological and secular approaches in response to the issue of hope as related approaches that complete each other. Then, he expanded the theory of hope in his other works. However, his view is not without problems. The gap of justice can be considered as a critique of his secular approach to the issue of hope.

Methodology Method of the research is descriptive –

analytical, using library resources

Findings: Kant considered the gap between happiness and virtue as an obstacle to the realization of the highest good. In a theological approach, Kant says it is God who bridges this gap and realizes the highest good. In a secular approach, he has considered the effort of human kind as the cause of the realization of the highest good, and he has shown the activities of human beings in the form of culture of discipline and culture of skill.

In the third *Critique*, Kant states that the finality nature makes possible the harmony of happiness (natural world) with virtue (moral world).

In the framework of the philosophy of history, Kant has developed the idea of the ultimate end. According to him, nature has a hidden plan through which history is directed towards the ultimate goal of mankind. Therefore, in the framework of free human

activities and historical events, nature leads human beings towards moral goals and social happiness. Of course, the harmony of morality and happiness and the growth of rationality and humanity take place gradually. Therefore, according to Kant, the finality of the natural world emerges in the history of mankind, which indicates the gap of justice in Kant's theory of hope.

Discussion and Conclusion:

Kant wants to show the harmony of moral goals (freedom) with social happiness (nature) in the theory of hope.

Contrary to those who believe that Kant wrote the third *critique* to compensate for the incompleteness of his theory, the author claims that he systematically showed the theoretical incompatibility of freedom and nature and, then, he voted for the necessity of this compatibility in practice, explaining how this compatibility works.

Given the necessity of compatibility between ethics and nature, Kant proposed theological hope. In a theological hope, human beings can hope that the gaps and deficiencies of the current world will be compensated in the other world and, if virtue and happiness are not compatible in this world, they will be compatible in the other world. Kant proposed secular hope to express this compatibility. In a secular hope, human beings can hope that they live in a world that is ruled by a moral system and the world is moving toward the ultimate end. Therefore, human beings can direct their efforts toward the ultimate end and hope that the human race will reach its end in future generations. Theological hope and secular hope complement each other, and nature or divine providence makes it possible to pass from theological hope to secular hope, with the support of human being.

Although the secular hope promises the realization of the ultimate end, it sees this realization as possible to cross the gap between happiness and virtue, and considers history to be the field for the advancement of the human species, both deterministic and freewill, toward the ultimate end.; It leaves the justice gap unresolved. Therefore, one can ask, is it justice that only the human species will reach its ultimate end at the end of history? And is it true that human beings do not reach the ultimate end in previous generations?

References:

- Sullivan, Roger J (1389 SH). Kant's Ethics. Translated by: Ezzatollah Fouladvand. Tehran: Tarh -e No
- Copleston, Frederick (1372 SH). History of Philosophy from Wolf to Kant. Translated by: E. So'adat & M. Bozorgmehr. Tehran: Soroush.

- Kant, Emmanuel (1385 SH) Critique of Practical Reason. Translated by: Inshallah Rahmati. Tehran: Noor al-Saghalin.
- Kant, Emmanuel (1394 SH) Critique of Pure Reason. Translated by: Behrouz Nazari. Tehran: Qaqnos.
- Kant, Emmanuel (1383 SH) Critique of Judgment. Translated by: AbdulKarim Rashidian. Tehran: Nashr-e Ney.
- Kant, Emmanuel (1392 SH) Religion within the boundaries of mere reason. Translated by: Manouchehr Sanei Darehbidi. Tehran: Naqsh & Negar.
- Kant, Emmanuel (1393 SH) Metaphysics of Morals, Bab-h avval Philosophy of Rights. Translated by: Manouchehr Sanei Darehbidi. Tehran: Naqsh & Negar.
- Kant, Emmanuel (1380 SH) Perpetual Peace. Translated by: Mohammad Sabouri. Tehran: Behbavaran.
- Kant, Emmanuel (1369 SH) Groundwork of the Metaphysics of Morals. Translated by: H. Enayat & A. Gheisari. Tehran: Kharazmi.
- Sanei Darehbidi, Manouchehr (1394 SH) Promotion of reason. Tehran: Naqsh & Negar.
- Jaspers, Karl (1390 SH) Kant. Translated by: Mir Abdul Hossein Naqibzadeh. Tehran: Tahuri.
- kant, Immanuel (1998) Critique of pure reason. Paul Guyer and Allen W Wood, Cambridge University Press.
- kant, Immanuel (1989) Political writings. Raymond Geusss, lecturer in philosophy, University of Cambridge.
- Mahoozi , Reza & Saeide, Zohreh (2017) The Relationship between two Secular and Theological Interpretations of the Concept of Highest Good in Kant With respect to the criticism of Andrews Reath's article "Two Conceptions of the Highest Good in Kant" Philosophical investigations, University of Tabriz-Iran, pp. 93-107 (Article).
- Reath, Andrews (1988), Two conceptions of the HighestGood in Kant, Journal

of the History of Philosophy,
Volume 26, Number 4, pp. 593-
619 (Article).

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره الکترونیکی: ۲۶۱۵-۲۸۸۸

شماره چاپی: ۵۲۵۲-۲۲۲۸

انجمن تنظیم تفکر اسلامی ایران

شکاف عدالت در نظریه امید کانت

زهرة سعیدی

۱. استادیار پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، z.saedi.88@gmail.com

چکیده: نظریه امید کانت معطوف به امیدواری به خیر کامل آدمی است، که شامل فضیلت و سعادت اوست. به گفته کانت، افراد موظفند برای تحقق فضیلت و سعادت تلاش کنند و به اقتضای اخلاق و عدالت نهفته در آن باید به خیر کامل برسند؛ اما آیا امیدی به تحقق خیر کامل وجود دارد؟ کانت در رویکردی الهیاتی این نوید را می‌دهد که بشر در جهانی دیگر و به کمک خداوند به خیر کامل دست خواهد یافت؛ و در رویکردی سکولار، این امید را مطرح می‌کند که نوع بشر به سمت خیر کامل در حرکت است و در حرکت تدریجی خود در طول تاریخ، سرانجام به آن دست خواهد یافت. ادعای مقاله پیش‌رو این است که رویکرد سکولار برای جبران نقص رویکرد الهیاتی - که برخی بیان داشته‌اند - مطرح نشده، بلکه هماهنگ با آن است و کانت هر دو رویکرد را در ارتباط با هم و مکمل یکدیگر دانسته است. با این حال نقدی به آن وارد است مبنی بر اینکه در رویکرد سکولار، فرد انسان به نفع نوع انسان مورد غفلت قرار گرفته است که می‌توان از آن با عنوان شکاف عدالت یاد کرد.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۲۱

بازنگری: ۱۴۰۱/۵/۳

پذیرش: ۱۴۰۱/۷/۴

انتشار: ۱۴۰۱/۹/۲۵

واژگان کلیدی:

فضیلت، سعادت، امید، غایت‌مندانه، امید تاریخی.

استناد: سعیدی، زهره. (۲۰۲۲). شکاف عدالت در نظریه امید کانت. *تأملات فلسفی*، ۳(۳۱)، ۴۱۱-۴۲۹. <https://doi.org/10.30470/phm.2022.546604.2161>

10.30470/phm.2022.546604.2161

ناشر: دانشگاه زنجان.

© نویسندگان .

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2022.546604.2161>

Homepage: phm.znu.ac.ir

۵۷

مقدمه

کانت در نظام فلسفی خود سه نقد را طرح ریزی کرده است که هر کدام با یکی از قوای ذهنی انسان سروکار دارد. در *نقد اول*، عقل نظری به کمک حس و فاهمه، قوانین ضروری حاکم بر جهان تجربی را عرضه می‌کند و تصویری ضروری و متعین از این جهان به دست می‌دهد؛ در *نقد دوم*، عقل عملی به کمک آزادی، قوانین اخلاقی حاکم بر جهان غیرتجربی را عرضه می‌کند و تصویری آزاد از روابط علی حاکم بر طبیعت به دست می‌دهد؛ در *نقد سوم*، قوه حکم تأملی با تأمل بر طبیعت، قوانین ذهنی طبیعت فی‌نفسه را عرضه می‌کند و تصویری غایتمند از طبیعت ترسیم می‌کند.

هر سه نقد، نوع خاصی از شناخت را عرضه می‌کنند که واجد احکام تألیفی پیشینی و احکام خاص خود - یعنی استقرایی (*نقد اول*)، اخلاقی (*نقد دوم*) و زیبایی‌شناختی (*نقد سوم*) - هستند. شناخت نظری جهان تجربی که *نقد اول* را به خود اختصاص داده است، شناختی دترمینیستی یا تعین‌بخش است و نمی‌تواند ایده‌های سه‌گانه (آزادی، جاودانگی و خدا) را متعین سازد. در شناخت پرکتیکال یا عملی که *نقد دوم* را

به خود اختصاص داده است، در عمل ضرورت دارد که آزادی، جاودانگی و خدا مفروض گرفته شوند و واقعیشان پذیرفته شود؛ البته بی‌آنکه منجر به توسعه‌ای در شناخت نظری عقل شوند. در شناخت تأملی *نقد سوم*، قوه حکم تأملی بر مبنای اصل غایتمندی طبیعت و به کمک قوه خیال، بر طبیعت مکانیکی (قوانین طبیعت) تأمل می‌ورزد و صورت غایی طبیعت را استخراج می‌کند. در نتیجه ترسیم تصویر غایتمند طبیعت، ساحت فوق محسوس طبیعت عرضه می‌شود که آزاد از تعینات علی فاهمه است و از این رو مناسب تحقق قوانین اخلاقی عقل عملی است. بدین ترتیب کانت، نظامی فلسفی عرضه می‌کند که اجزاء آن در کنار یکدیگر یک کل به هم پیوسته را تشکیل می‌دهند.

در این ساختار نظام‌مند، کانت پرسش از متعلق امید را در *نقد اول* مطرح کرده و آن را ناظر به سازگاری اخلاق با طبیعت دانسته است؛ اما از آنجا که طبیعت مکانیکی در تضاد با اراده آزاد است و از این رو نمی‌توان امیدی به سازگاری طبیعت مکانیکی با اخلاق داشت، عقل نظری پاسخی برای آن ندارد. بنابراین، کانت پاسخ

او به مسأله امید لحاظ کرد.

۱. رویکرد الهیاتی به سعادت و فضیلت

کانت بعد از آنکه می پرسد به چه می توانم امیدوار باشم؟ می گوید هر نوع امید داشتن، به سعادت^۱ مربوط است. آنگاه در تعریف خود از سعادت، آن را مربوط به برآوردن نیازهای مادی و محسوس بشر می داند. از این رو می گوید سعادت عبارت از ارضای تمام تمایلات چه از نظر کثرت آن، چه شدت درجه آن و چه تداوم آن است. از نظر وی سعادت مند بودن، خواسته هر موجود عاقل و منتهای است که به طور طبیعی به دنبال برآورده کردن نیازها و تمایلات مادی و جسمانی خود است (کانت، ۱۳۹۴: ۶۹۵-۶۹۶؛ کانت، ۱۳۶۹: ۱۲ و ۳۲؛ کانت، ۱۳۸۵: ۳۹).

منتها برآورده کردن نیازها و تمایلات مادی تنها خواسته های انسان نیستند؛ کانت متوجه این موضوع است. از این رو معتقد است انسان علاوه بر تمایلات، عقلی دارد که اولاً صرف توجه به نیازهای مادی را بر نمی تابد؛ ثانیاً برآوردن نیازها و تمایلات را تحت کنترل و مدیریت خود قرار می دهد؛ ثالثاً برای فضایل انسانی ارزشی بالاتر از

به این پرسشش را به نقد دوم و عقل عملی سپرده است. او در نقد دوم با رویکردی الهیاتی، مطابقت کامل اخلاق با سعادت، به عنوان متعلق امید را صرفاً در جهانی دیگر امکان پذیر می داند. با این حال وی امکان تحقق ناقص آن در این جهان را نادیده نمی گیرد و در نقد سوم با رویکردی سکولار امکان سازگاری این دو حیطه را در جهان کنونی نشان می دهد. این دو رویکرد کانت موجب شده تا برخی تلاش کانت در نقد سوم را تلاشی برای برطرف کردن نقص کار او در نقد اول و دوم تلقی کنند (نوری، ۱۳۹۳: ۲۱۹). نویسنده مدعی است برخلاف کسانی که معتقدند کانت در نقد سوم به دنبال برطرف کردن نقص دیدگاه خود در نقد اول و دوم است، نقصی در کار نیست، بلکه کانت به طور نظام مند و آگاهانه مسأله امید را در سه نقد خود طرح کرده و هر دو رویکرد الهیاتی و سکولار در پاسخ به مسأله امید را در ارتباط با هم و مکمل یکدیگر دانسته است؛ آنگاه نظریه امید را در سایر آثار خود بسط داده است. با این حال دیدگاه او خالی از اشکال نیست و می توان شکاف عدالت را به عنوان نقدی به رویکرد سکولار

تکلیف افراد انسانی لحاظ می‌کند. وضعیت ایده‌آل خیر اعلا، وضعیتی است که در آن آدمی کاملاً سعادتمند و کاملاً فضیلتمند باشد. به بیان دیگر، وضعیتی است که در آن، فضیلت و سعادت با یکدیگر هماهنگ هستند و تعارضی میان آن‌ها وجود ندارد. به بیان «کارل یاسپرس»، هماهنگی کامل میان سعادت و شایستگی اخلاقی، خیر اعلا را تشکیل می‌دهد (یاسپرس، ۱۳۸۹: ۱۸۱). چنین ایده‌آلی جهانی اخلاقی را شکل می‌دهد. در این جهان اخلاقی، تمام افراد بر مبنای قانون اخلاق عمل می‌کنند و سعادت آنان، در نتیجه رفتار اخلاقی به دست می‌آید. به بیان «سالیوان» در ملکوت نهایی غایات، همه پیرو قانون اخلاق هستند و هر کس آن‌طور که استحقاق دارد، خوشبخت است (سالیوان، ۱۳۸۹: ۱۳۷). در واقع می‌توان گفت از نظر کانت، آدمی دو غایت در زندگی دارد؛ فضیلت‌مندی، غایت اخلاقی اوست و سعادت‌مندی، غایت طبیعی او به‌شمار می‌رود و وحدت نظام‌مند این دو غایت باهم، غایت اعلا را شکل می‌دهد؛ از این‌رو بشر باید تلاش خود را معطوف به دستیابی به خیر

سعادت مادی قائل است. بنابراین آدمی به اقتضای قوانین اخلاقی عقل، تنها مجاز است در محدوده عقل و در چارچوب اخلاق، تمایلات و نیازهای خود را برآورده کند. از این‌رو فقط آدمی در صورتی لیاقت سعادت را پیدا می‌کند و شایسته آن می‌شود که رفتارهایش اخلاقی باشد. در واقع سعادت‌مندی و اخلاق‌ورزی هر دو خیر انسان هستند. سعادت، خیری ناظر به طبیعت محسوس انسان، و اخلاق، خیری ناظر به طبیعت معقول او است. این دو خیر در تناسب با هم، خیر اعلا را انسان و غایت نهایی او از زندگی بر روی زمین به‌شمار می‌روند (کانت، ۱۳۶۹: ۱۸ و ۳۲-۳۳؛ کانت، ۱۳۸۳: ۴۳۴؛ کانت، ۱۳۸۵: ۱۵۵ و ۱۸۳ و ۱۸۷؛ کانت ۱۳۹۴: ۷۰۰).

پرسشی در اینجا مطرح می‌شود: آیا بشر از این توان برخوردار است که با تلاش و کوشش خود به خیر اعلا دست پیدا کند؟ کانت برای پاسخ به این پرسش ابتدا وضعیتی ایده‌آل از خیر اعلا را ترسیم می‌کند که دستیابی به آن در این دنیا ناممکن است؛ آنگاه به وضعیتی انضمامی از خیر اعلا اشاره می‌کند و دستیابی به آن را امری ممکن و

وحدت کامل میان سعادت و فضیلت را در این جهان ناممکن می‌سازد. بنابراین حتی اگر زندگی خود را در چارچوب اخلاق تنظیم کنیم، هیچ تضمینی وجود ندارد که به سعادت می‌رسیم. چه بسا به خاطر رعایت اخلاقیات، برخی از مزایای سعادت‌مندی را هم از دست بدهیم. در واقع به سادگی نمی‌توان میان شایستگی اخلاقی و سعادت‌مندی، سازگاری و هماهنگی برقرار کرد.

پس این پرسش مطرح می‌شود که اگر رفتارم را شایسته سعادت سازد، آنگاه چگونه می‌توانم امیدوار به سعادت باشم؟ (کانت، ۱۳۹۴: ۶۹۷). به بیان دیگر، چگونه می‌توان بر شکاف میان سعادت و فضیلت فائق آمد؟

کانت متوجه شکاف سعادت و فضیلت است. او برای پر کردن این شکاف دو شیوه عرضه کرده است. وی در شیوه نخست که رویکردی الهیاتی است، مطابقت کامل فضیلت با سعادت و حصول خیر اعلای انسان را امری آن‌جهانی معرفی کرده است. از نظر کانت، کاملاً معقول است که وجود خداوندی را بپذیریم که هم به اخلاق فرمان می‌دهد و هم هماهنگی میان اخلاق و

اعلای خود سازد. تلاش مذکور، تکلیف اخلاقی انسان است. او موظف است به سمت خیر اعلا برود و رفتار اخلاقی‌اش را بر مبنای آن شکل دهد؛ اما طبیعت دوگانه انسان و برخورداری‌اش از طبیعت حیوانی و طبیعت عقلانی، نزاع و تعارض میان خواسته‌های آن‌ها را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. طبیعت حیوانی به دنبال ارضای تمایلات اولیه و نیازهای بدنی است و طبیعت عقلانی در پی محدود کردن آن‌ها به نفع ارتقای عقلانیت و رشد اخلاقی است. در نزاع مذکور اگر عقل، کنترل اوضاع را در دست بگیرد و بتواند تمایلات و نیازهای مادی انسان را در چارچوب اخلاق مدیریت کند، به رشد و تکامل انسانیت کمک کرده است؛ اما مسأله این است که از یک سو غیرممکن است که آدمی همواره اخلاقی رفتار کند و از سوی دیگر همیشه این‌گونه نیست که انسان در صورت عمل به وظایف اخلاقی، به سعادت می‌رسد که شایسته آن شده است، برسد.

این همان شکاف سعادت و فضیلت است. بدین معنا که آدمی نمی‌تواند در این دنیا به تمام اهداف فردی و اجتماعی خود دست پیدا کند. عمر کوتاه آدمی و عدم تسلطش بر طبیعت، پایان تضاد و ایجاد

رویکرد الهیاتی، خیر اعلا بیشتر حاصل فعالیت خداوند است تا انسان و صرفاً نقش محدودی به فاعل بشری اختصاص داده شده است (Reath, 1988: 609)!

کانت در رویکردی دیگر که رویکردی سکولار است، تلاش کرده شکاف سعادت و فضیلت را به شکل انضمامی پر کند و تلاش انسان را در جهت تحقق خیر اعلا پررنگ سازد. بنابراین، او به تعریفی انضمامی از سعادت و فضیلت پرداخته و به خیر اعلا این جهانی اشاره کرده است. در این رویکرد، علاوه بر اینکه بر نقش افراد و جوامع تأکید شده، طبیعت^۲ و تاریخ، پشتیبان انسان برای تحقق سعادت اجتماعی لحاظ شده است. از این رو رویکرد سکولار معطوف به رویکرد الهیاتی و در ارتباط با آن طرح شده است.

۲. رویکرد سکولار به فضیلت و سعادت

کانت بعد از اینکه تعریفی انتزاعی و ایده آل از فضیلت و سعادت عرضه می کند و تناسب

دو خوانش الهیاتی و سکولار را در یک گستره تاریخی عرضه داشته است که طی آن ایده عقلی خیر اعلا در مقام یک تمامیت مطلوب نهایی، از طریق تضادهای متعدد تعبیه شده در طبیعت، موجب رشد عقل در تاریخ و شکوفا شدن استعدادها نوع آدمی می شود.

۲. نامی سکولار برای مشیت الهی.

سعادت را بر عهده می گیرد. امید در اینجا نقش خود را به خوبی ایفا می کند. می توانیم امیدوار باشیم که در آینده به سعادت که شایسته اش شده ایم، خواهیم رسید. این امیدواری از نظر کانت قطعی است زیرا نتیجه ضروری اخلاق برآمده از عقل است (کانت، ۱۳۹۴: ۶۹۵-۶۹۹). به بیان دیگر به اقتضای اخلاق و عدالت نهفته در آن، باید به سعادت که شایسته اش شده ایم، برسیم. در غیر این صورت، اعتباری برای اخلاق باقی نمی ماند. در این رویکرد، این خداوند است که شکاف را پر می کند و اتحاد فضیلت و سعادت و حصول خیر اعلا را محقق می سازد.

«ریث» منتقد این دیدگاه کانت است. او رویکرد الهیاتی کانت به خیر اعلا را در تناقض با غایت دانستن خیر اعلا برای آدمی می داند؛ زیرا از نظر او بی معنی است که خیر اعلا را غایت رفتارهایمان بدانیم اما خودمان نتوانیم آن را محقق سازیم. به گفته ریث، در

۱. در پاسخ به نقد ریث در مقاله "The Relationship between two Secular and Theological Interpretations of the Concept of Highest Good in Kant With respect to the criticism of Andrews Reath's article "Two Conceptions of the Highest Good in Kant" ادعا شده است که کانت مفهوم خیر اعلا در هر

در واقع آدمی در این دنیای محدود در مبارزه‌ای دائمی میان خیر و شر به سر می‌برد؛ مبارزه‌ای که برای خلاصی از شرّی که دائماً او را تهدید می‌کند، ضرورت دارد. در نزاع میان خیر و شر، آدمی مسئول بهبود وضعیت خویش است. او وظیفه دارد تا جای ممکن تلاش کند تا از وضعیت شر خلاص شود:

«مبارزه‌ای که هر انسان خوش‌سرشت باید در این زندگی تحت هدایت اصل خیر علیه فعالیت شر اعمال کند، هر قدر هم در آن بکوشد، سودی بزرگ‌تر از این برایش ندارد که او را از حاکمیت و سلطه شر برهاند. اینکه او آزاد شود و اینکه او از اسارت قانون گناه خلاص گردد تا با صداقت زندگی کند، بزرگ‌ترین پاداشی است که برنده آن شده است. با این وصف او همواره در معرض خطر تهاجم است باید پیوسته آماده جهاد و مبارزه باشد. مع‌ذلک در این وضعیت خطرناک، انسان در گرو مسئولیت خویش است. در نتیجه، انسان ملزم است تا آنجاکه می‌تواند حداقل، قوای خود را به کار اندازد تا از این وضعیت خلاص شود» (کانت، ۱۳۹۴: ۱۳۷).

علاوه بر تلاش فردی تک‌تک آدمیان برای ارتقای انسانیت در درون خود، آنان می‌توانند در تلاشی جمعی، جامعه‌ای اخلاقی شکل دهند و بر اساس قوانین برخاسته از عقل اخلاقی، رفتار و کردار خود را تنظیم کنند و به‌طور مشترک، از مزایای چنین جامعه‌ای بهره‌مند شوند. کانت از این جامعه با عنوان جامعه مشترک‌المنافع اخلاقی یاد کرده است (کانت، ۱۳۹۲: ۱۳۸). کانت برای نشان دادن وجه انضمامی

دقیق میان آن‌ها را برای تحقق خیر اعلا لازم می‌داند و تحقق آن را به فوق‌محسوس نسبت می‌دهد، آنگاه معطوف به وضعیت ایده‌آل خیر اعلا، به بازتعریف فضیلت، سعادت و خیر اعلا، در وجه انضمامی و قابل تحقق آن برای بشریت می‌پردازد و ابنای بشر را مکلف می‌داند که در جهت ارتقای آزادی درونی یا گسترش انسانیت و بهبود آزادی بیرونی یا سعادت اجتماعی تلاش کنند. طبق خوانش اجتماعی و این جهانی از مفهوم خیر اعلا، آدمیان می‌توانند به مدد فعالیت فردی و جمعی خود، خیر اعلا را در همین جهان و نه جهانی دیگر (جهان پس از مرگ) محقق سازند.

در رویکرد انضمامی، همین تلاش و کوشش افراد برای انجام وظایف اخلاقی، فضیلت آدمی است، هرچند ممکن است همواره رفتارها و کردارهای اخلاقی نباشد. به گفته کانت، تنها کاری که از آدمی در این عمر محدود برمی‌آید، این است که جریان زندگی خود را به سمت وضعیت ایده‌آل فضیلت تنظیم کند و تا وقتی زنده است اطمینان حاصل کند که در حال پیشروی به سمت انسانیت و رشد اخلاقی است (کانت، ۱۳۸۵: ۵۷-۵۸ و ۱۴۲).

فضیلت، از مفهوم فرهنگ انضباط^۱، و برای نشان دادن وجه انضمامی سعادت، از مفهوم فرهنگ مهارت^۲ بهره گرفته است (کانت، ۱۳۸۳: ۴۰۹-۴۰۸). فرهنگ انضباط ناظر به فضیلت، و فرهنگ مهارت ناظر به سعادت است. هدف از فرهنگ انضباط که وجه سلبی فرهنگ به‌شمار می‌رود، این است که افراد انسانی بتوانند با تلاش و مجاهده فردی، مانع سرکشی طبیعی امیال شوند و آن‌ها را منضبط سازند و با این کار به رشد و گسترش انسانیت کمک کنند.

رشد و گسترش انسانیت نیاز به بستر مناسب اجتماعی دارد. از این رو کانت فرهنگ مهارت را ناظر به وضعیت مطلوب اجتماعی دانسته است که وضعیت مدنی، حقوقی و سیاسی را در بر می‌گیرد و به صلحی پایدار نظر دارد. در واقع هدف از فرهنگ مهارت که وجه ایجابی فرهنگ لحاظ می‌شود، ایجاد جامعه مدنی، توسعه نهادهای اجتماعی، حقوقی و سیاسی و پایه‌گذاری دولتی است که پشتیبان آزادی افراد و مدافع حقوق آنان باشد. به بیان کانت، در وضعیت مدنی و تشکیل دولت، «انسان، اختیار وحشی غیرقانون‌مند خود را

تماماً رها می‌کند تا آن را یکجا مبتنی بر قانون، یعنی در یک شرایط حقانی، دوباره به دست آورد؛ زیرا این تکیه بر قانون از اراده حقانی خود او برخاسته است» (کانت، ۱۳۹۳: ۱۷۲). با تشکیل جامعه مدنی و ارتقای آن، استعدادهای بشری شکوفا می‌شود و سعادت اجتماعی شکل می‌گیرد. به بیان دیگر افراد و جوامع انسانی می‌توانند با ایجاد جوامع مدنی قانون‌محور، سعادت خود و جامعه را تأمین و جوامع را به سمت صلح پایدار هدایت کنند.

هرچند در توان آدمی نیست که به وضعیت ایده‌آل دست یابد، اما او می‌تواند با تلاش و کوشش بی‌وقفه در جهت عمل به تکالیف اخلاقی و ایجاد جامعه مدنی و تکامل آن در طی نسل‌ها، به مظاهر فرهنگ یعنی آزادی معقول و سعادت اجتماعی دست پیدا کند. بشر در این تلاش و مجاهده برای عمل به تکالیف اخلاقی و مبارزه با شر و حرکت به سمت قانون‌مندی و صلح پایدار، تنها نیست و خداوند پشتیبان اوست. حمایت خداوند در قالب طبیعت غایتمند، تمهیدات طبیعت، و پیشرفت تاریخی، خود را نشان می‌دهد.

1. Culture of discipline.

2. Culture of skill.

۳. امید غایتمندانه به سازگاری سعادت با اخلاق

کانت در *تقد سوم*، غایتمندی طبیعت را امکانی برای نشان دادن هماهنگی جهان طبیعت (سعادت) با جهان اخلاقی (فضیلت) دانسته است. به گفته او، تبیین مکانیکی از جهان که ناسازگار با اراده آزاد است، تنها تبیین ممکن از جهان نیست، بلکه می توان بدون کنار گذاشتن تبیین علی از طبیعت، تبیینی غایتمندانه از آن عرضه کرد (کانت، ۱۳۸۳: ۶۸ و ۳۱۳)، که سازگار و هماهنگ با اراده آزاد انسان است. در این رویکرد، رفتارهای اخلاقی، آزاد از نظام علی حاکم بر طبیعت و در طبیعتی برخوردار از نظم غایی رخ می دهند.

کانت غایتمندی را به عنوان اصلی پیشینی و مفهومی تنظیمی لحاظ می کند. اصل مذکور به شناخت های پراکنده ما از طبیعت، نظم می دهد و طبیعت را به مثابه یک کل منسجم و به هم پیوسته عرضه می کند. درک طبیعت به مثابه کلی غایتمند، همسو و سازگار با غایات اخلاقی ماست. با این سازگاری می توان امیدی معقول داشت که طبیعت نسبت به رفتارهای اخلاقی ما بی تفاوت نیست و نسبت به آنها واکنش

نشان می دهد.

کانت در تبیین غایتمندانه از طبیعت، بیان می دارد که هر جزئی از طبیعت به لحاظ صورت درونی اش، غایتی طبیعی است و به لحاظ غایتمندی بیرونی اش که وسیله ای در خدمت سایر غایات است، غایتی نسبی یا ممکن است (کاپلستون، ۱۳۷۲: ۳۷۵). بنابراین هر جزء طبیعت، هم غایت و هم وسیله ای در خدمت سایر اجزای طبیعی به شمار می رود.

در نظر کانت، از میان اجزای طبیعت، پدیده های سازماند که هم غایت و هم وسیله ای در خدمت سایر غایات هستند، بیش از سایر اجزا، ما را به سمت اصل غایتمندی راهنمایی می کنند. مکانیزم موجودات سازماند به گونه ای است که هر جزء آن، هدفی در ارتباط با جزء دیگر دارد و تمام اجزا در خدمت کلیت آن موجود هستند. از این رو کانت می گوید: «محصول سازماند طبیعت، محصولی است که در آن همه چیز غایت و متقابلاً وسیله است. در این محصول هیچ چیز نیست که عبث، بدون غایت یا قابل انتساب به یک مکانیسم طبیعی کور باشد» (کانت، ۱۳۸۳: ۳۳۵).

بدین ترتیب در طبیعت با سلسله ای از

می‌سازد تا سلسله‌ی غایات به او ختم شود و غایت نهایی خلقت به‌شمار رود (کانت، ۱۳۸۳: ۴۰۷ و ۴۱۴).

درک انسان به‌عنوان غایت نهایی جهان، امکان‌گذر به فراسوی جهان را فراهم می‌کند؛ به‌عبارت دیگر، اینکه موجود اخلاقی را غایت خلقت لحاظ کنیم، مبنایی در اختیار ما می‌گذارد تا بتوانیم جهان را به‌مثابه یک کل به‌هم‌پیوسته و نظامی از غایات درک کنیم و آنگاه این غایات طبیعی را به علتی ذی‌شعور متناسب سازیم (سعیدی، ۱۳۹۶: ۶۹).

بدین ترتیب امکان‌سازگاری جهان اخلاقی با جهان طبیعی فراهم می‌شود. اراده‌ی آزاد آدمی، به‌مثابه جنبه‌ی فوق‌محسوس وجودش در جهانی غایتمند و نه مکانیکی، ظهور و بروز پیدا می‌کند؛ به بیان دیگر، موجودیت اخلاقی آدمی، برکنار از نظم علی‌جهان مکانیکی، در نظم غایی جهان غایتمند، شکل می‌گیرد. بنابراین تبیین غایتمندانه از جهان، امیدی غایی را در ما به‌وجود می‌آورد مبنی بر اینکه امکان هماهنگی میان جهان طبیعت با جهان اخلاقی وجود دارد و سازگاری سعادت با اخلاق ممکن است.

غایات طبیعی مواجهیم که هرکدام به دیگری خدمت می‌کند. به حکم عقل لازم است که تسلسل‌غایی در جایی پایان پذیرد. به بیان دیگر، همان‌طور که عقل تسلسل‌علی را نمی‌پذیرد، تسلسل‌غایی را هم نمی‌تواند بپذیرد. پس برای پایان دادن به سلسله‌ی غایات، لازم است که غایات طبیعی به غایتی نهایی ختم شوند.

در میان موجودات، انسان تنها موجودی روی زمین است که نه‌تنها وسیله‌ای در خدمت سایر موجودات طبیعی نیست، بلکه تمامی موجودات طبیعی در خدمت او هستند. پس می‌توان او را غایت نهایی لحاظ کرد (کانت، ۱۳۸۳: ۴۰۲ و ۴۰۵)؛ اما انسان به‌مثابه جزئی از طبیعت نمی‌تواند غایت نهایی طبیعت باشد زیرا امور درون طبیعت، اموری محسوس هستند که فقط می‌توانند غایت طبیعی و ممکن باشند. پس غایت نهایی طبیعت باید در فراسوی طبیعت باشد. حال که وجه محسوس آدمی به‌مثابه جزئی از طبیعت نمی‌تواند غایت نهایی باشد، وجه معقول او مورد توجه قرار می‌گیرد. وجه معقول آدمی همان سرشت درونی و موجودیت اخلاقی‌اش است که امری فوق‌محسوس به‌شمار می‌رود، و انسان را شایسته

۳. تمهیدات طبیعت به نفع غایات بشر

به باور کانت، طبیعت^۱ برای تحرک انسان و سوق دادن او به سمت شکوفایی استعدادهایش و برای محقق کردن غایت نهایی انسان، شیوه‌ها، ترفندها و تمهیداتی را به کار می‌برد؛ به نحوی که می‌توان تمام وقایع و حوادث طبیعی و تاریخی، از جمله کشمکش‌های بشری و جنگ و خشونت‌ها را ذیل تمهید طبیعت تحلیل کرد.

یکی از تمهیدات طبیعت، اعطای عقل به انسان است. طبیعت از مجرای انسان به دنبال تحقق غایت خود است. از این رو آدمی را مجهز به عقل کرده است تا به واسطه توسعه استعدادهای خود و رشد عقلانیت، غایت طبیعت را محقق سازد (صانعی، ۱۳۹۴: ۱۲-۱۳). عقل، امکانی است که آدمی به کمک آن با تکامل قوای درونی خود به تدریج اراده طبیعت را محقق می‌سازد. به بیان دیگر استعداد عقلانی طبیعت در آدمی قرار داده شده است تا او به عنوان موجودی پیش‌رونده و رو به تکامل، عقلانیت را طی نسل‌ها به فعلیت برساند.

تمهید دیگر طبیعت این است که برای بقای نوع انسان و شکوفایی استعدادهایش، او را گرفتار دوگانگی کرده است. دوگانگی که کانت از آن یاد کرده، هم ناظر به درون انسان و هم ناظر به بیرون اوست. دوگانگی درون انسان، دوگانگی میل و عقل است که دائم در تعارض و کشمکش هستند (صانعی، ۱۳۹۴: ۱۵؛ کانت، ۱۳۶۹: ۳۲-۳۳). در واقع طبیعت، آدمی را موجودی دوساحتی و برخوردار از دو بعد محسوس و معقول خواسته است که موجب می‌شود تا دو نوع نیاز داشته باشد و بالتبع آن نزاعی دائمی میان این دو بخش وجودش درگیرد. در نزاع میان میل و عقل، در صورتی که افراد انسانی بتوانند امیال خود را مدیریت کنند و بر اساس عقل به آن‌ها جهت دهند، از این دوگانگی عبور و به سمت یگانگی و وحدت (یا تکامل اخلاقی) حرکت خواهند کرد. بدین ترتیب می‌توان این دوگانگی را تدبیر طبیعت برای رشد عقل و تکامل اخلاقی انسان ارزیابی کرد.

دوگانگی بیرونی ناظر به اختلاف‌ها،

کنیم که نوع بشر را به سوی غایتی عینی و نهایی رهنمون می‌شود و سیر تاریخ جهان را مقدر می‌سازد، آنگاه آن را مشیت الهی می‌نامیم» (کانت، ۱۳۸۰: ۹۳).

۱. «طبیعت اگر به‌مثابه علت ضروری‌ای تلقی شود که قوانین عملکرد آن برای ما ناشناخته است، سرنوشت و تقدیر خوانده می‌شود؛ اما اگر غایت‌مندی آن را در سیر تاریخ جهان به‌عنوان خرد ژرف‌انگر علتی متعالی ملاحظه

تا افراد تحت ظلم و ستم برای خروج از وضعیت فلاکت‌بار خود، از استعدادها و ظرفیت‌های وجودی خود حداکثر استفاده را ببرند؛ آنان تلاش می‌کنند مهارت‌های خود را پرورش دهند و قوانین را ارتقا بخشند تا بتوانند ظلم و نابرابری را کاهش دهند؛ همین‌طور سعی می‌کنند فاصله طبقاتی را کم کنند و خود را از استثمار اقلیت رها سازند:

«در نوع بشر، مهارت جز در اثر نابرابری میان آنان نمی‌تواند به‌خوبی تکامل یابد، زیرا اکثریت عظیم آنان تقریباً به‌طور مکانیکی، بدون نیاز به هنر خاصی، ضروریات زندگی را برای آسایش و فراغت کسانی که با اجزای کمتر ضروری فرهنگ [یعنی] علم و هنر سر و کار دارند فراهم می‌کنند و اینان دسته اول را در وضعیتی سخت از کار شاق و تنعم ناچیز نگاه می‌دارند، گرچه [عناصر] بسیاری از فرهنگ طبقات فوقانی اندک‌اندک در بین آنان اشاعه می‌یابد، اما با پیشرفت این فرهنگ (که قله‌اش تجملات نامیده می‌شود و آن وقتی است که گرایش به زوائد به زبان واجبات تمام شود) مصایب آنان در دو جهت با شدتی مساوی فزونی می‌گیرد: از یک‌سو توسط اعمال قهر بیگانگان و از سوی دیگر به‌واسطه نارضایتی درونی، اما این بینوایی باشکوه هنوز با رشد استعدادهای طبیعی نوع بشر پیوسته است و غایت خود طبیعت، حتی اگر غایت خود ما نباشد، بدین‌وسیله حاصل می‌شود» (کانت، ۱۳۸۳: ۴۰۹).

ریشه اختلاف‌ها، تنش‌ها و نزاع‌های افراد انسانی با یکدیگر، تمایل دو‌گانه انسان به انزوا و اجتماع است که طبیعت از آن به نفع خود بهره می‌گیرد. کانت از این دو‌گانه

تنش‌ها و نزاع‌های افراد انسانی با یکدیگر است که بر اثر سوءاستفاده از آزادی‌های فردی به‌وجود می‌آید. اختلاف و نزاع میان آدمیان، آنان را در مقابل یکدیگر قرار می‌دهد، منافعشان را به خطر می‌اندازد و وضعیت نابسامانی را به‌وجود می‌آورد که آدمی را وادار به ورود در روابط قانونی می‌کند و جامعه مدنی را شکل می‌دهد. تشکیل جامعه مدنی و احترام به قانون، بستری می‌شود که به رشد حداکثری استعدادهای طبیعی بشر و تحقق غایت طبیعت کمک می‌کند. طبیعت به این‌وسیله، از یک‌سو مانع هرج و مرج می‌شود و از سوی دیگر به رشد ظرفیت‌ها و مهارت‌های آدمی کمک می‌کند.

به بیان دیگر، استعدادهای طبیعی بشر به‌خاطر وجود تضادهایی همچون فقر، فلاکت، اختلاف طبقاتی، ظلم و نابرابری میان آدمیان رشد پیدا می‌کند. با اینکه نابرابری و ظلم موجب فلاکت و بینوایی کثیری از آدمیان می‌شود، اما زمینه رشد استعدادهای طبیعی نوع بشر را فراهم می‌کند و منجر به تکامل مهارت‌های انسان از یک‌سو و تحقق غایت طبیعت از سوی دیگر می‌شود؛ زیرا نابرابری و ظلم باعث می‌شود

به همین خاطر کانت، تشکیل جامعه مدنی قانون محور را مسأله بزرگ نوع انسان، عالی ترین کار طبیعت برای نوع انسان و امکانی برای تحقق عالی ترین غایت طبیعت، یعنی شکوفایی تمام قوا و استعدادهای آدمی می داند (صانعی، ۱۳۹۴: ۱۶؛ و نک: صوفیانی و باقرزاده، ۱۳۹۸: ۱۲۸).

۴. امید تاریخی به تحقق آرمان اخلاقی بشر

کانت در چارچوب فلسفه تاریخ، ایده غایتمندی طبیعت را بسط داده است. او بر اساس اصل غایتمندی و مطابق با ایده پیشرفت تاریخی، حرکت بشر را به سوی غایت طبیعت ارزیابی می کند. طبیعت در این حرکت غایتمندانه، از فعالیت های آزادانه بشر و رخدادهای تاریخی به نفع آرمان اخلاقی بشر سود می برد و او را به سوی غایات اخلاقی و سعادت اجتماعی سوق می دهد.

درست است که در نگاه اول، رفتارهای آزادانه افراد و جوامع انسانی غیرقابل پیش بینی هستند و حوادث و وقایع تاریخی، مبهم و نامنظم و فاقد هدف به نظر می رسند اما به گفته کانت، می توان معطوف به کلیت

با عنوان «جامعه پذیری جامعه گریز»^۱ یاد کرده است (صانعی، ۱۳۹۴: ۱۴). بدین معنا که آدمی مایل است وارد اجتماع شود تا در پرتو آن بتواند استعدادهای خود را شکوفا کند. در عین حال تمایل زیادی دارد که فردیت خود را حفظ کند و از جامعه فاصله بگیرد.

این وضعیت دوگانه، امکان گذر از آزادی طبیعی به آزادی مدنی را فراهم می کند؛ زیرا حفظ آزادی فردی در گروه احترام به آزادی جمعی است. احترام به آزادی جمعی نیز صرفاً در چارچوب قانون امکان پذیر است. با پایبندی به قانون، آزادی فردی محدود و آزادی مدنی تضمین می شود. به این ترتیب، تضاد وضعیت فردی با وضعیت جمعی به رشد ظرفیت های اجتماعی و پیشرفت وضعیت مدنی کمک می کند. بدین معنا که فرد به تدریج می آموزد که خواسته های فردی او، در وضعیت گروهی و جمعی بهتر برآورده می شود. در واقع جامعه مدنی، امکان رشد استعدادهای طبیعی و شکوفایی مهارت های انسان را فراهم می کند و بشر در وضعیت اجتماعی متمدن تر می شود.

1. unsocial sociability.

تاریخ، حرکتی قانون‌مند را به عملکردهای آزادانه انسان در طول تاریخ نسبت داد و ناظر به نوع انسان، حوادث و وقایع تاریخی را در جهت رشد آرام، منظم و تدریجی استعدادهای آدمی ارزیابی کرد.^۱ به بیان دیگر به اقتضای حرکت غایتمندانه طبیعت به سمت غایات عقلانی و اخلاقی بشر، با وجود تمام وقایع و حوادث تلخی که تاریخ بشر به خود دیده است، برآیند کلی حرکت تاریخ به سمت غایات بشر است. از این رو، طبیعت، طرحی پنهان در جهت حرکت تاریخ به سوی غایت نهایی انسان دارد (صانعی، ۱۳۹۴: ۲۲).

کانت تلاش کرده است تا معنایی معقول به واقعیت‌های تاریخی، اعم از امور تصادفی و هدفمند بدهد و واقعیات تاریخی را با دغدغه‌های آرمان‌گرایانه بشر برای ارتقای انسانیت، سازگار و هماهنگ نشان دهد. وی برای قابل فهم کردن واقعیات آشفته و به نظر نامنظم تاریخی، به ایده غایتمندی طبیعت متوسل شده است تا بر اساس آن، امیدی معقول به بهبود وضعیت بشر را به او نوید دهد.

کانت تاریخ بشر را صحنه نبرد میان اخلاق و سعادت می‌بیند که در نهایت به سازگاری و هماهنگی خواهند رسید. وی شکاف سعادت و اخلاق را منشأ تعارضی در انسان لحاظ کرده است که سرانجام او را به سمت رشد و بهبود اوضاع خود و جهان پیرامونش سوق خواهد داد. وی با این کار می‌خواهد پیوند قوانین طبیعی و قوانین اخلاقی را در امیدی تاریخی امکان‌پذیر نشان دهد.

هارمونی اخلاق و سعادت، و رشد عقلانیت و انسانیت، امری تدریجی است. به همین خاطر از نظر کانت، غایتمندی جهان طبیعت در تاریخ نوع بشر، خود را نشان می‌دهد (صانعی، ۱۳۹۴: ۱۱)؛ به نحوی که می‌توان تاریخ نوع بشر را با اصل غایتمندی تبیین کرد. بدین معنا که می‌توان نشان داد بشریت در سیر تاریخی خود، در جهت غایت طبیعت، یعنی رشد استعدادهای عقلانی آدمی، در حرکت است. هرچند بشریت، متشکل از افراد انسانی است اما فرد فرد آدمیان در شکوفایی استعدادهای خود با مانعی به نام «محدودیت زمان» مواجه هستند که به آنان اجازه نمی‌دهد که

به نظر می‌رسد، وقتی در کل نوع انسان لحاظ گردد، می‌توان آنرا به عنوان رشد منظم اما آرام و تدریجی قوای انسان محسوب کرد» (صانعی، ۱۳۹۴: ۹).

۱. «اگر تاریخ، عملکردهای آزادانه انسان را در مقیاس بزرگ مورد تحقیق قرار دهد، می‌توان در میان افعال آزادانه انسان، یک حرکت قانون‌مند برای تاریخ کشف کرد. به همین نحو، هر حادثه منفردی که بی‌قاعده و مبهم

بشریت در نهایت به رشد عقلانی و تکامل انسانیت خواهد رسید، افراد انسانی تا پیش از رسیدن به انتهای تاریخ، وضعیت مطلوب را تجربه نخواهند کرد. افراد انسانی در طول تاریخ با درد و رنج و جنگ و خشونت دست به گریبان هستند و تنها فایده درد و رنج و ناکامی آنان، انتقال تجربیاتشان به نسل‌های بعدی است. با اینکه گرفتاری آنان در فقر و خشونت، به تجربه نسل‌های بعدی می‌افزاید، اما از درد و رنج آنان در این دنیا نمی‌کاهد و خوشبختی را نصیب آنان نمی‌کند. این امر نشان‌دهنده شکاف عدالت در نظریه کانت است. درست است که جهانی دیگر در انتظار افراد آدمی است که ناکامی‌های آنان را در این دنیا جبران خواهد کرد اما این امر چیزی از شکاف عدالت در این دنیا کم نمی‌کند؛ زیرا افراد انتهای تاریخ، سعادت را هم در این دنیا و هم در جهانی دیگر تجربه خواهند کرد، اما افراد طول تاریخ، سعادت را صرفاً در جهانی دیگر تجربه خواهند کرد و از مزایای آن در این جهان محروم خواهند ماند.

نتیجه‌گیری

توجه کانت به مسأله امید در هر سه نقد و سایر آثارش همچون دین در محدوده عقل تنها، نزاع دانشکده‌ها و «معنای تاریخ کلی در غایت جهان‌وطنی»، نشان از اهمیت امید نزد او دارد.

تمام استعداد‌های عقلانی خود را در عمر کوتاهشان شکوفا سازند. از این رو استعداد‌های مذکور در نوع انسان شکوفا خواهد شد (صناعی، ۱۳۹۴: ۱۱). در واقع امید تاریخی که کانت مطرح کرده، مربوط به نوع انسان و نه فرد او است:

«به‌عنوان یک فرض دوم بپذیریم که طبیعت در این مورد، در هدایت تدریجی نوع انسان از مراحل نازل حیوانی به اعلا درجه انسانیت از طریق وارد کردن انسان به استعمال صنعتی که در اصل متعلق به خود اوست، تابع یک نظم قانونی است و بنابراین، طبیعت، استعداد‌های اصلی و ذاتی انسان را از طریق یک جریان منظم رو به تکامل در لابه‌لای تحولات به‌ظاهر نامنظم، رشد و گسترش می‌دهد» (Kant, 1989: 48).

طبق گفته‌های کانت، استعداد‌های آدمی در فرد انسانی شکوفا نمی‌شود و عقلانیت در فرد آدمی به تکامل نمی‌رسد. آنچه برای آدمی میسر است، این است که هر نسل تجربه‌های نسل قبل را به کار گیرد و تجربه‌های خود را به نسل بعد منتقل کند تا سرانجام نوع انسان به تکامل برسد و غایت طبیعت محقق شود. طبیعت در این مسیر پشتیبان انسان است زیرا حرکت نظام‌مند طبیعت در طول تاریخ در جهت تکامل نوع انسان و رشد و شکوفایی استعداد‌های او قرار گرفته است.

بنابراین می‌توان ادعا کرد که در رویکرد کانت، افراد انسانی فدای نوع انسان می‌شوند. به گفته کانت، نوع انسان سرانجام به غایت خود خواهد رسید اما فرد انسان تنها در انتهای تاریخ، سعادت را تجربه خواهد کرد. از این رو هر چند

دغدغه کانت در نظریه امید، نشان دادن هماهنگی و سازگاری غایات اخلاقی با سعادت اجتماعی است. او که در *نقد اول* به ناسازگاری نظری این دو حیطه رأی داده بود، در *نقد دوم* از الزام عملی این سازگاری سخن گفت و در *نقد سوم* از چگونگی این سازگاری پرده برداشت. طبیعی که در *نقد اول*، ناسازگار با اخلاق ارزیابی شده، طبیعت تجربی و محسوس است و طبیعتی که در *نقد سوم*، هماهنگ با اخلاق لحاظ شده است، طبیعت فی نفسه و نامحسوس است که قلمرو غایات به شمار می‌رود.

برخلاف کسانی که معتقدند کانت برای جبران نقص نظریه خود و پر کردن شکاف نظر و عمل، *نقد سوم* را به نگارش در آورد، نگارنده مدعی است که کانت به صورت نظام مند، چنانکه شیوه معمول او در نگارش آثارش است، ابتدا ناسازگاری نظری آزادی و طبیعت را نشان داد و سپس در مقام عمل، به ضرورت این سازگاری رأی داد و آنگاه به تبیین چگونگی این سازگاری پرداخت.

ضرورت سازگاری میان اخلاق با طبیعت، منجر به برگرفتن امید الهیاتی از سوی کانت شد. در امیدی الهیاتی، بشر می‌تواند امیدوار باشد که شکاف‌ها و نواقص جهان کنونی در جهان دیگر برطرف می‌شود و در صورتی که فرصت کوتاه

عمر مجال سازگاری فضیلت و سعادت را به او ندهد، در جهانی دیگر شاهد آن خواهد بود. تبیین چگونگی این سازگاری، منجر به برگرفتن امید سکولار از سوی کانت شد. بشر در امیدی سکولار، می‌تواند امیدوار باشد که در جهانی به سر می‌برد که نظامی اخلاقی بر آن حاکم است و رویه سوی غایت نهایی در حرکت است. از این رو می‌تواند تلاش‌هایش را معطوف به غایت نهایی تنظیم کند و امیدوار باشد که نوع بشر در نسل‌های آتی به غایت خود خواهد رسید. امید الهیاتی و امید سکولار تکمیل‌کننده یکدیگر هستند و طبیعت یا مشیت الهی با پشتیبانی از انسان، امکان گذر از امید الهیاتی به امید سکولار را فراهم می‌کند.

امید سکولار با اینکه نوید تحقق غایت نهایی و پر شدن شکاف سعادت و فضیلت را می‌دهد و تاریخ را ساحت پیشروی هم جبرگرایانه و هم آزادانه نوع انسان به سمت غایت نهایی می‌داند اما شکاف عدالت را حل نشده باقی می‌گذارد. به همین خاطر می‌توان پرسید آیا عادلانه است که صرفاً نوع انسان در انتهای تاریخ به غایت نهایی برسد و افراد انسانی در نسل‌های پیشین، از آن محروم بمانند؟

صرف نظر از این مسأله می‌توان پرسید آیا نشانه‌هایی تجربی در حمایت از نظریه امید کانت

می‌توان پیدا کرد؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان گفت در امید الهیاتی صرفاً ایمان کمک‌کننده است، اما در امید سکولار می‌توان نشانه‌هایی مثبت پیدا کرد. می‌توان همچون کانت واقعیات تاریخی، اعم از پیشرفت‌های دینی، مدنی و بین‌المللی را شواهدی بر پیشرفت بشر به سوی غایات اخلاقی و سعادت اجتماعی ارزیابی کرد. به بیان دیگر، مراجعه به تاریخ در مقیاس وسیع آن و مشاهده سیر تدریجی رشد کیفی و کمی اقوام و ملت‌ها نشان از آن دارد که بشر از بربریت و توحش، جهل و نادانی، شرارت و خودمحوری، به سمت تمدن و تعقل‌ورزی، شناخت و آگاهی، فضیلت و دیگرپذیری پیشرفت کرده و به تدریج، فرهنگ و تمدن را شکل داده است. در واقع حرکت تاریخ، حرکتی منظم و رو به جلو است.

بشر در طی نسل‌ها و در طول تاریخ، دستاوردهایی رو به تکامل داشته و تمدن را گام‌به‌گام پیش برده و کامل کرده است. دستاوردهای بشر شامل دستاوردهای علمی، پزشکی، صنعتی، هنری، اجتماعی و ... است. آدمی به برکت عقل خویش و تکامل آن در طی نسل‌ها توانسته از مرحله توحش و بربریت که در آن، برده‌داری، مردسالاری، خشونت‌محوری، نژادپرستی، قبیله‌گرایی، انحصارگرایی دینی و استبداد حکومتی حاکم بوده است، به مرحله تمدن و فرهنگ که در آن برابری، مدارا، تساهل دینی، کثرت‌گرایی دینی و دموکراسی تا حدی رشد کرده است، گام بردارد؛ هرچند هنوز فاصله زیادی تا تکامل نهایی و سیادت عقل و اخلاق بر تمدن بشری دارد.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسنده، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله برگرفته از پایان نامه / رساله نبوده است.

منابع

- تهران: نقش و نگار.
- سالیوان، راجر. (۱۳۸۹). *اخلاق در فلسفه کانت*، ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران: طرح نو.
 - سعیدی، زهره. (۱۳۹۶). «معانی سه گانه سعادت در اندیشه کانت»، پژوهش‌های اخلاقی، ۷ (۴): ۵۸-۷۳.
 - صوفیانی، محمود؛ باقرزاده مشکی باف، محسن. (۱۳۹۸). «گذار کانت از وضع اخلاقی - مدنی به وضع حقوقی - اخلاقی و ایجاد اجتماع اخلاقی و سیاسی». *دوفصلنامه تأملات فلسفی، دانشگاه زنجان*، ۹ (۲۳): ۱۳۲-۱۰۱.
 - کاپلستون، فردریک. (۱۳۷۲). *تاریخ فلسفه از ولف تا کانت*، ترجمه اسماعیل سعادت و منوچهر بزرگمهر. تهران: سروش.
 - کانت، امانوئل. (۱۳۸۵). *نقد عقل عملی*، ترجمه انشاءالله رحمتی. تهران: نورالثقلین.
 - _____ (۱۳۹۴). *نقد عقل محض*، ترجمه بهروز نظری. تهران: ققنوس.
 - _____ (۱۳۸۳). *نقد قوه حکم*، ترجمه عبدالکریم رشیدیان. تهران: نشر نی.
 - _____ (۱۳۹۲). *دین در محدوده عقل تنها*، ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی.
 - _____ (۱۳۹۳). *فلسفه حقوق*، ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی. تهران: نقش و نگار.
 - _____ (۱۳۸۰). *صلح پایدار*، ترجمه محمد صبوری. تهران: به‌باوران.
 - _____ (۱۳۶۹). *بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق*، ترجمه حمید عنایت و علی قیصری. تهران: خوارزمی.
 - صانعی دره‌بیدی، منوچهر. (۱۳۹۴). *رشد عقل*. تهران: نقش و نگار.
 - نوری، مرتضی. (۱۳۹۳). «نقش فلسفه تاریخ در نظریه امید کانت». *دوفصلنامه فلسفی شناخت، پژوهشنامه علوم انسانی*، شماره ۷۱/۱، صص ۲۰۵-۲۲۶.
 - یاسپرس، کارل. (۱۳۹۰). *کانت*، ترجمه میرعبدالحسین نقیب‌زاده. تهران: طهوری.
 - kant, Immanuel (1998). *Critique of pure reason*. Paul Guyer and Allen W Wood, Cambridge University Press.
 - _____ (1989) *Political writings*. Raymond Geusss, lecturer in philosophy, University of Cambridge.
 - Mahoozi , Reza & Saeide, Zohreh (2017) *The Relationship between two Secular and Theological Interpretations of*

the Concept of Highest Good in Kant With respect to the criticism of Andrews Reath's article "Two Conceptions of the Highest Good in Kant" Philosophical investigations, University of Tabriz-Iran, pp. 93-107 (Article).

- Reath, Andrews (1988), *Two conceptions of the Highest Good in Kant*, Journal of the History of Philosophy, Volume 26, Number 4, pp. 593-619 (Article).